

God in opspraak. Kroniek van een voortgaande discussie

door Kees Kok

Het gonst in boeken en kranten van god, godsdienst, religie, geloof. Bijna nergens wordt ook maar een poging ondernomen om enig onderscheid te maken tussen deze begrippen, die toch vaak slechts de g gemeen hebben. Met religie kun je kennelijk alle kanten op. We zullen hier geen poging doen om de verschillende begrippen te definiëren, maar beschrijven hoe de God van Nederland (breder getrokken: het Westen) door de halve christenheid verspiritualiseerd wordt en door de kerken steeds krampachtiger in leerstelligheid gevangen wordt gehouden, en hoe de God van de bijbel door 'atheïsten' als Richard Dawkins wordt bestreden en door Jan Blokker en zonen met het nodige ontzag besproken.

De God van Nederland - zo luidt de titel van een boek waarin onlangs een vijftigtal schetsen van kerkelijk wel en wee in Nederland zijn gebundeld, die in de jaren 2005 en 2006 werden gepubliceerd in *Trouw*. Maar over 'God' gaat het nauwelijks. Die wordt min of meer bekend verondersteld, men kan met hem of haar alle kanten op: 'God is net zo pluraal geworden als zijn gelovigen,' lezen we in de inleiding. *De God van Nederland* is de schets van een verkruiemd christendom dat zich grofweg laat verdelen in drie categorieën. Eerst zijn daar de 'orthodoxen' die onder leiding of aan de leiband van de hiërarchie, de synode of een charismatische predikant min of meer kritiekloos vroom de traditioneel kerkelijke paden bewandelen. Dan zijn er wat je de 'zwevende gelovigen' zou kunnen noemen die zoekende ronddolen in de laaghangende bewolking van een onbestemde spiritualiteit. Je vindt ze overal en nergens, in, buiten en aan de rand van de kerken, in schuren en stadions, kloosters en wijkcentra.

Een derde categorie vormen de 'overlevers'. Zij hebben zich staande gehouden in de, vooral rooms-kerkelijke, tegenwind. Zij zochten en zoeken nog steeds de mazen van de kerkelijke wetten en proberen in een soort illegale oecumenische reservaten de ziel en zaligheid te dienen van de hun toevertrouwde kudde. Dat lukt nog het best in de 'categoriale' zielzorg: in ziekenhuizen, op scholen, onder studenten en wellicht zelfs hier en daar in het leger. Het is altijd weer schokkend te lezen hoe de kerkelijke autoriteiten (alweer de katholieke) op een dergelijke pastorale illegaliteit reageren.

Een voorbeeld uit het boek: in ziekenhuizen dienen veel zogeheten 'pastorale werkers' die wel een theologische opleiding hebben voltooid, maar niet tot priester zijn gewijd, regelmatig de 'laatste sacramenten' toe - de 'ziekenzalving', een ultiem eerbetoon aan het lichaam van de stervenden waarmee zij tijdens hun verblijf in het ziekenhuis een pastorale relatie hebben opgebouwd. Dat mogen zij niet, dat mag alleen een priester, maar die is lang niet altijd voorhanden. Zo nodig neemt hier en daar zelfs een (protestantse!) dominee de zalving op zich. Al die 'niet-priesters verkopen knollen voor citroenen', luidt desgevraagd het oordeel van Jan-Willem Wits, woordvoerder van de Nederlandse bisschoppenconferentie. 'Zij handelen uit een verkeerd soort oecumenisch gevoel. Je zult als katholieke patiënt maar op een gang liggen die toevallig onder een dominee of onder een pastoraal werker valt die niet zegt: u overvraagt me, ik kán niet namens Christus het sacrament bedienen.'

Je zult namens de bisschoppen maar zoiets menen te moeten zeggen! Liever de patiënt ongetroost laten sterven dan hem door de 'verkeerde' te laten bedienen.

Spiritualiteit

Het overgrote deel van het beschreven wel en wee van christelijk Nederland beweegt zich, waar het gaat om sacramenten en liturgie, overigens keurig binnen

de officiële kerkelijke lijntjes. Er worden nog altijd motoren gezegend in Geleen en overal ontvangen roomse kindertjes bij hun eerste communie nog steeds Jezus in hun hartjes. Daar buitenom is er de vrije ruimte van de spiritualiteit. 'Op zoek naar het hogere in de lage landen', luidt de ondertitel van het boek. Hoe doen we dat? Een kleine greep uit de vijftig verhalen: er wordt 'een beetje' gevestigd in de provisorische huiskamerkerk van het Amsterdamse IJburg; protestanten vieren een ouderwetse roomse paaswake in de Dom van Utrecht; in Nijmegen verzucht een Nederlandse oosters-orthodoxe priester na de paasviering in één adem: 'Christus is opgestaan... pfoe, dat zit er op.'; EO-jongeren drommen zalig samen in het Gelredome, of gaan een paar dagen varen met Gods wind in de zeilen en Christus aan het roer; en er wordt overal veel gezongen, al zijn de jongens die 'de Matthäus' zingen 'niet echt met de inhoud bezig', en komt in de kerstmusical van een basisschool het woord 'God' niet eens voor! Gelukkig roept elders een dirigent enthousiast: "'God" duurt drie tellen.' En tijdens de Nijmeegse Vierdaagse worden T-shirts gedragen met de tekst 'Ik wandel met God' (wat bij medewandelaars de vraag oproept of zij daarmee bedoeld worden). Enzovoort.

Gebruiksaanwijzing

Al met al wordt in deze bundel het beeld opgeroepen van een christendom dat bestaat uit een optelsom van curiositeiten en enigszins doet denken aan het populaire televisieprogramma *Man bijt hond*. Bij de presentatie van de bundel kon kardinaal Simonis dan ook wat schamper zeggen: 'Het geloof in de God van Nederland anno nu is een pretpakket zonder nieten, een doe-het-zelf doos zonder gebruiksaanwijzing.' De 'gebruiksaanwijzing' van het geloof is volgens de pensioengerechtigde aartsbisschop het exclusieve bezit van de hiërarchie als 'exclusieve bemiddelaar tussen God en mens'. Bij zijn 'analyse' van de pretpakket-situatie krijgen de beminde gelovigen de zwarte piet toegespeeld: 'De functie van de autoriteiten die beslissende geloofsbeschrijvingen formuleren en spelregels opstellen, wordt afgewezen.' De voornaamste schuld van deze afwijzing van haar gezag ligt volgens Simonis bij de 'vrijzinnige geloofsherijking en liturgische vernieuwingsdrang' van dissidente priesters in de tweede helft van de vorige eeuw. 'Ik durf te zeggen dat anno 2006 de werkelijk vooruitstrevende groepen binnen christelijk Nederland van orthodoxe zijde komen.' Die 'vooruitstrevende groepen van orthodoxe zijde' zijn onder anderen de vrome jongeren die tijdens de Wereldjongerendagen 2006 in Keulen hun curieuze pausverering demonstreerden en waarover in de bundel geschreven staat dat zij 'elkaar willen ontmoeten, God willen ontmoeten, én dat ze de kerk willen *zoals die is*' (cursivering KK). Van Simonis uiteraard geen woord over de talloze gelovigen van hoog tot laag die die onverbeterlijk autoritaire kerk in de tweede helft van de twintigste eeuw geschoffeerd en beledigd de rug hebben toegekeerd; of die door een reeks bisschoppen, van Limburgs Gijsen tot Haarlems Punt, aan de dijk zijn gezet vanwege hun gelaakte vernieuwingsdrang; een zuiveringsexpeditie die nu al zo'n veertig jaar duurt. De gehavende toestand waarin zij hun kerk nu aantreffen, heeft alles te maken met de systematisch afwijzing van de broodnodige 'geloofsherijking' en liturgische vernieuwing.

Wat allemaal *niet* ter sprake komt

Aan protestantse zijde waar de functie van de autoriteiten om beslissende geloofsbeschrijvingen te formuleren en spelregels op te stellen wat minder uitgesproken lijkt, is de laatste jaren ook een en ander gebeurd, met als hoogtepunt de moeizame vereniging van hervormd, gereformeerd en lutheraans Nederland in de PKN (Protestante Kerk van Nederland. Dat alles ook niet zonder de nodige kleerscheuren, nieuwe afscheidingen en grote gemene delers, met de

Nieuwe Bijbelvertaling, doorgezet dwars tegen vele exegetische 'betweters' in, als symbolische bezegeling. Maar dat komt in deze bundel allemaal niet ter sprake. Het boek besteedt vooral aandacht aan 'laagkerkelijke' verschijnselen. Met uitzondering van de wat perifere gereformeerde theologieopleiding in Apeldoorn wordt niet beschreven wat er gaande is aan theologische hogescholen en universiteiten, noch aan de talrijke bijbelgroepen en leerhuizen die ons land telt. Over de omgang met het bijbelse verhaal wordt nauwelijks gerept, laat staan over de omgang met de bijbelse God. Dat Jodendom en islam buiten beschouwing zijn gelaten, is omwille van de beperking te begrijpen, maar wordt in het geheel niet verantwoord. In de vijftig schetsen wordt ook niet een van de vele plekken beschreven waar de door Simonis gesmade geloofsherijking en liturgische vernieuwingsdrang nog altijd plaatsvindt en waar talloze rooms-katholieke en andere christenen zich beter op hun plaats voelen dan in de orthodoxere kerken. Een aantal redacteurs - Pieter van der Ven, Marc van Dijk - die aan deze bundel hebben bijgedragen zijn al jarenlang sterk verbonden met die plekken en hebben er ook over geschreven. Vanuit de Dominicuskerk in Amsterdam en de Amsterdamse Studenteneklesia is al meer dan veertig jaar een beweging gaande die in zeer verschillende kerkelijke milieus weerklank en navolging vindt, in vele bestaande parochies en zelfs in vanuit die beweging nieuw ontstane kerkelijke gemeenten, van Wognum tot Veldhoven. Niets van deze vitale beweging, die zich ook al vijftientig jaar lang manifesteert in drukbezochte 'lieddagen' waarop een stroom van nieuw liedrepertoire wordt 'doorgesluisd' naar tientallen plekken in Nederland (en inmiddels ook in Duitsland), is in *De God van Nederland* terug te vinden. Waarom niet? zou ik de genoemde redacteurs, wier bijdragen overigens tot de betere behoren, willen vragen.

Maatschappelijke relevantie

Wat in *De God van Nederland* ook bijna volledig ontbreekt, is het maatschappelijk-politiek engagement van kerk en geloof. De hele kwestie, bijvoorbeeld, van de inzet voor de opvang van uitgeprocedeerde asielzoekers door talloze kerkelijke vrijwilligers en de strijd voor een generaal pardon komt niet aan de orde. Wat is, afgezien van ethische onderwerpen als abortus en euthanasie, de overheersende visie van de kerken en hun gelovigen op politiek en samenleving? Wat is hun maatschappelijke rol en relevantie? Die vraag leidde tot een onderzoek van overheidswege en resulteerde in december 2006 in het lijvige WRR-rapport *Geloven in het publieke domein*. Daaruit vernemen wij dat de helft van de Nederlandse bevolking zich nog steeds religieus acht. Maar inmiddels is de helft daarvan niet langer kerkelijk gebonden, de 'ongebonden spirituelen'. Voor een aantal commentatoren zijn deze bevindingen reden om enigszins opgelucht te reageren. Herman Amelink schreef in een bespreking van het rapport (*nrc-next*, 21 december 2006): 'Wetenschappers en intellectuelen gingen er bijna een eeuw lang van uit dat religie een voorbijgaand verschijnsel was. Als de Verlichting volledig zou doorwerken en de mensen hun verstand zouden gaan gebruiken, zouden kerk en geloof op den duur vanzelf verdwijnen. Toch is religie nog springlevend.' WRR-directeur Wim van de Donk, zelf van katholieke huize, zegt in een interview (in *de Volkskrant*, 23 december 2006) zich te storen aan 'het gebrekkige begrip voor religie dat de liberale spraakmakende gemeente vaak tentoonspreidt'.

Agapè

In *NRC Handelsblad* (13 januari 2007) laakt Govert Buijs, docent sociale en politieke wijsbegeerte aan de Vrije Universiteit in Amsterdam, de 'intellectuele dechristianisering' van de afgelopen decennia als 'een vorm van collectief intellectueel geheugenverlies dat het christendom heeft vernauwd tot kruistochten, inquisitie, godsdienstoorlogen en verzuiling'. Buijs meent daarentegen dat de

christelijke traditie nog steeds de weg kan wijzen naar een nieuw samenlevingsideaal, zoals zij dat vanaf het begin heeft gedaan. In zijn paginagrote betoog stelt hij het Grieks-bijbelse begrip *agapè* centraal als bron van de christelijke invloed op de West-Europese samenleving. Deze *agapè*, meestal vertaald met 'liefde', omschrijft hij als 'de kracht die een gemeenschap in het leven roept, en die ieder mens, mét de individuele eigenheid, uitnodigt tot participatie op voet van gelijkwaardigheid'. Deze kracht heeft de aanzet gegeven tot de vorming van kloosterorden en vandaaruit tot 'een nieuwe vorm van samenleven: de middeleeuwse steden'. De morele structuur van de stad werd gekenmerkt door het verbond (*pactum, foedus*), dat uitging van zelfbeperking - trouw aan beloftes, erkenning van falen - van individuen en groeperingen ten gunste van de gemeenschap. Niet dat die steden een paradijs waren: gewinzucht, gebrek aan solidariteit, de graaicultuur die uitliep op het achttiende- en negentiende-eeuwse marktliberalisme, het utopisch radicalisme, bureaucratie en individualisme; dat alles vormde in alle christelijke eeuwen een bedreiging voor de *agapè*-samenleving. Het 'ontgrendeld individualisme' heeft zich volgens Buijs, gecombineerd met het 'utopisch radicalisme', ook gemanifesteerd in de jaren zestig van de vorige eeuw. Vanaf toen is het (weer) misgegaan, zegt Buijs en voegt zich daarmee in het koor van *babyboombangers*. De sociaal-democratie, die aanvankelijk nog in het *agapè*-gareel werd gehouden door de christen-socialist en PvdA-oprichter Willem Banning, raakte volgens Buijs in die jaren haar hoofd kwijt aan het 'zelfontplooiingsmechanisme' dat vervolgens 'in de jaren tachtig een monsterverbond aanging met het marktliberalisme, resulterend in twee kabinetten van PvdA en VVD'. Ook daarna, onder Balkenende, werd het regeringsbeleid 'vrijwel uitsluitend in economische termen gerechtvaardigd'. Het gaat mij allemaal iets te snel. De jaren zestig en zeventig waren ook de jaren van de herleving van de sociale idealen - denk aan Den Uyls spreiding van kennis, macht en inkomen - die Buijs aan het begrip *agapè* verbindt, en die vervolgens door CDA en VVD met vereende krachten werden tegengewerkt en ondergeschoffeld. De paarse kabinetten en die van Balkenende hebben dat werk met behulp van de inmiddels tot de markt bekeerde *babyboomers* voortgezet.

Vraag is of Govert Buijs als politieke VU-filosoof het bijbels-theologische begrip *agapè* niet te veel definieert vanuit christen-democratisch perspectief. Zo meent hij - contra Marx, Nietzsche en Freud - dat 'alleen het christelijk-sociaal denken in staat is geweest de integrale logica van het burgerlijke samenlevingsideaal te doordenken'. Tot die integrale logica behoort het dat de mens niet louter gezien wordt als *homo economicus*, maar vooral als *homo socialis*, als 'persoon, met een eigen status en ook eigen bescheiden bezit. (...) Bezit stelt mensen in staat om te geven. (...) Privébezit en solidariteit worden nauw verbonden,' aldus Buijs. Maar het bijbelse woord *agapè* duidt nu juist op de geestkracht die de eerste messiaanse gemeenten bijeenhoudt, en die als ideaal formuleert dat de mensen van de *ekklesia* alles gemeenschappelijk hebben (Handelingen 4:32-37). De meest adequate vertaling van *agapè* is 'solidariteit', een solidariteit die 'volgens de Schriften' nu juist niet samengaat met privébezit. Alle exegetische pogingen om dit vroege 'communisme' als een lastig gegeven te relativiseren worden gelogenstraft door het verhaal over het symbolische 'doodvallen' van Annanias en Safira, die zich niet aan die *agapè*-code hielden en een deel van hun bezit voor zichzelf - privé - hielden (Handelingen 5:1-11).

Atheïstische irritatie

Bij veel niet-christenen groeit intussen de irritatie over de christelijke toe-eigening van centrale maatschappelijke waarden. In juni 2006 verscheen een CDA-bundel

met de veelzeggende titel *Zonder geloof geen democratie*. Toenmalig minister Donner hield daarbij een rede waarin hij nogal negatief deed over de *ratio* die weinig positiefs zou bijdragen aan de samenleving en alleen maar in staat zou zijn om bepaalde waarden en waarheden te 'falsifiëren', dat wil zeggen te bewijzen dat ze niet kloppen (NRC Handelsblad, 12 juni 2006). Rudy Kousbroek - 'atheïst' - trok daartegen in dezelfde krant fel van leer: 'De waarden waar onze samenleving op berust - vrijheid en democratie en de rechten van de mens -, die vind je niet in de Tien geboden. Onze normen en waarden danken wij aan de Verlichting, (...) die in tweehonderd jaar het leven van miljoenen mensen onvergelijklijk veel meer heeft verbeterd dan het Godsgeloof in tweeduizend.' Maar je kunt natuurlijk net zo hard beweren dat de ideologieën die aan de *ratio* van de Verlichting zijn ontsproten, ook aan miljoenen mensen het leven hebben gekost, van guillotine tot goelag. Kousbroek verwijt de gelovigen een 'fantastische, krankzinnige, schaamteloze brutaliteit om zichzelf voor te stellen als gewetensvolle dragers van de moraal'. Govert Buijs verwijt Kousbroek en andere ongelovige intellectuelen, als Paul Cliteur en Herman Philipse, blikvernaauwing en geheugenverlies. En zo lijken gelovigen en 'atheïsten' onverzoenlijk tegenover elkaar te staan.

Dawkins

Aan het atheïstische, anti-theïstische front steekt evolutionair bioloog Richard Dawkins al enige tijd de strijdtrompet. In zijn vorig jaar verschenen boek *God als misvatting (The God Delusion, letterlijk 'De Godswaan')* roept hij de atheïsten aller landen uit de kast. Daarbij maakt hij, evenals vele andere populaire auteurs, geen onderscheid tussen

- religie als algemeen menselijke eigenschap en alomvattend begrip;
- godsdienst als een nader bepaalde en omschreven vorm van gemeenschappelijk godsgeloof;
- geloof als persoonlijke overtuiging, verbonden met een bepaalde levenshouding (ethiek).

Dawkins gooit alle vormen van religie van alle tijden op een hoop, één grote waan-hoop. En geloof is bij hem niet zozeer overtuiging waarbinnen ruimte is voor hoop en twijfel, als wel een hardnekkig soort zeker weten dat altijd concurreert met de wetenschap. Hij richt zijn pijlen voornamelijk op de *godsdienst*, op het geloof in de 'persoonlijke God' van de bijbel 'Jahweh'. Collega-natuurwetenschappers die er een pantheïstisch soort god op na houden - god-is-in-alles-en-alles-is-god -, kunnen nog net door de beugel. Maar wie deze overall-en-alles-god verwacht met die Jahweh, pleegt 'intellectueel hoogverraad'. Want die plaatst god boven en buiten de natuur, en dat levert alleen maar fundamentalisme op. Tegen dat fundamentalisme trekt Dawkins ten strijde met de wapens van de evolutie en met Darwins *On the Origin of Species*. Het monotheïsme noemt hij 'het grote kwaad in het hart van onze cultuur'. Uit de bijbel, met name de Joodse (in grote lijnen het christelijke 'Oude Testament') concludeert hij: 'De christelijke God is een wezen met een verschrikkelijk karakter: wreed, wraakzuchtig, onvoorspelbaar en onrechtvaardig.'

Fundamentalist

Dawkins diskwalificeert het Oude Testament als 'een barbaarse tekst uit het Bronzen Tijdperk, waaruit zich drie antimenselijke godsdiensten hebben ontwikkeld: Jodendom, christendom en islam'. Het is bijna aandoenlijk te zien hoe zo'n gerenommeerde wetenschapper, die als evolutionair bioloog toch ook iets zou moeten weten van de grote culturele tijdperken, er zo naast kan zitten. De Joodse Schrift is grofweg ontstaan in de periode 500-100 voor het begin van onze jaartelling. Het Bronzen Tijdperk wordt minimaal zevenhonderd jaar eerder gedateerd, van 3000 tot 1200. Dawkins zet vervolgens het hele Jodendom weg als

een 'eredienst aan een ten enen male gruwelijk onaangename god, die op ziekelijke wijze geobsedeerd was door het aan banden leggen van seksualiteit, door de lucht van verkoold vlees, door zijn superioriteit over concurrerende goden en door de exclusiviteit van zijn uitverkoren nomadenstam'. Om zijn oordeel te staven selecteert hij een aantal, ook door vele Joden en christenen al eeuwenlang problematisch geachte verhalen uit dat volgens hem 'grotendeels bezopen' Oude Testament. Hij noemt de verwoesting van Sodom en Gomorra (Genesis 19), het verhaal over een groepsverkrachting in Gibeon (Richteren 19), het (op het laatste moment afgeblazen) offer van Abraham (Genesis 22) en het (verder niet beschreven!) offer van Jeftas dochter (Richteren 11). Aan deze nogal willekeurige selectie verbindt Dawkins vervolgens de conclusie dat dat toch allemaal geen basis kan zijn voor onze ethiek. Alsof dat door de bijbelse auteurs beweerd wordt. Dawkins neemt alles wat hij leest, letterlijker dan de fundamenteelste christelijke fundamentalist. Hij haalt zijn voorbeelden weg uit de context en de dynamiek van het grote bijbelse verhaal, en heeft geen oog voor de aanzienlijke rest van de bijbel, laat staan voor de innerlijke samenhang en de overheersende profetische toonsoort ervan.

Ook Jezus was volgens Dawkins geen haar beter dan zijn vader. Nou ja, 'de Bergrede is zijn tijd vooruit. Maar "heb uw naaste lief" betekende ook voor Jezus slechts: "Heb andere joden lief." Als er in dit boek al sprake is van een grove misvatting, dan is het Dawkins visie op de bijbel. Maar ik vrees dat er een flinke evolutie nodig is om hem op andere gedachten te brengen.

'Floppers'

Dawkins gelooft heilig in de evolutie. Hij acht het bewijs daarvoor verpletterend sterk en meeslepend. Hij citeert een collega die de evolutieleer een 'diepe, gewijde wetenschap' noemt. Heel zijn vijandigheid tegenover de religie lijkt te zijn ingegeven door het christelijk fundamentalisme in Amerika, met zijn doodstraf, anti-abortus en anti-homo-campagnes, en met zijn aanvallen op de redelijkheid van de wetenschap die slechts leiden tot extremisme. Uiteraard speelt hier ook 9/11 een rol. En evenals Geert Wilders spreekt hij van de 'mythe van de gematigde islam'. Dawkins verabsoluteert de evolutieleer - een zeer plausibele natuurwetenschappelijke theorie - tot een verklaringsmodel dat ook toepasbaar is op antropologisch, religieus, sociaal en ethisch gebied. Hij introduceert daartoe het 'antropisch principe': de evolutie is gericht op het mogelijk maken van menselijk leven ('levensvriendelijkheid'), dus is ook al het menselijke evolutionair bepaald als gevolg van de *natuurlijke selectie*, die helaas af en toe flopt. Uit zulke 'floppers' is de religie ontstaan en, misschien iets minder treurig, de moraal. Dat levert onder andere deze treurige uitspraak op: 'We kunnen er niets aan doen dat we medelijden voelen voor een huilende pechvogel... er "flopt" iets; het zijn darwinistische fouten.'

Dawkins noemt zichzelf in ethisch opzicht een 'consequentialist': 'De moraliteit van een handeling moet beoordeeld worden aan de gevolgen van die handeling.' Dus als je iemand hebt vermoord en hij staat niet meer op, dan weet je dat je iets verkeerd hebt gedaan. Dat is misschien een flauwe opmerking, maar wel geheel in de stijl van Dawkins zelf. Duidelijk is in elk geval dat hem er alles aan gelegen is om 'God' buiten elk verhoor te houden, en niet alleen buiten het natuurwetenschappelijk discours.

Toch zit er een opening in zijn boek, of is het een flopper? Hoofdstuk 4 heet 'Waarom er vrijwel zeker geen God bestaat', en de conclusie luidt dan ook 'God bestaat vrijwel zeker niet'. Dawkins kan of durft het toch niet helemaal uit te sluiten.

De Blokkerbijbel

Een geheel andere benadering van God en de bijbel biedt het kloeke boek van vader en zoons Blokker: Jan, Jan jr. en Bas; een frisse, nuchtere, in goede calvinistische klei gewortelde, maar aan het belijdende christendom ontworstelde benadering. Oer-Hollands, mede door de realistische platen van J.H. Isings, uit 1950. *Er was eens een God* luidt de titel, maar daarmee bedoelen de schrijvers niet 'de bijbelse God weg te zetten als een sprookjesfiguur'. In hun 'gebruiksaanwijzing' klinkt zelfs een zeker ontzag door voor die God en zijn karakter: 'Het geworstel, het gedonder en gesmeek geeft de onzichtbare God van de Israëlieten meer reliëf dan de mooiste afbeeldingen van de goden Baäl en Astarte.' Deze God is 'door de eeuwen heen levend gebleven en heeft over de hele wereld mensen aan wetten gebonden die zo'n tweeëneenhalf duizend jaar geleden zijn vastgelegd door Joodse schrijvers'.

Bijbelse geschiedenis luidt de ondertitel en daarmee plaatsen de Blokkers zich in een eerbiedwaardige traditie van bijbelse geschiedenissen voor school en huisgezin, waarin de verhalende bijbelgedeelten min of meer getrouw worden naverteld en aldus aaneengeregen tot één doorlopend verhaal. 'Wij willen de verhalen uit de bijbel navertellen. En we willen iets laten zien van het historische decor waartegen die verhalen zich zouden hebben afgespeeld.' De auteurs hebben daartoe dankbaar gebruik gemaakt van de kennis van de theoloog Harry Kuitert, die zij ten onrechte promoveren tot 'bijbelgeleerde' en die hen 'de weg wees in de berg bijbelliteratuur'. Dat kleurt de manier waarop zij met het bijbelse materiaal omgaan. Zij houden zich vooral bezig met wat de oudtestamenticus Han Renckens sj. de 'oppervlakteverschijnselen' van de tekst noemde. Dat blijkt ook uit de literatuurlijst achterin het boek. De meeste titels behoren tot de zogeheten secundaire literatuur: zij gaan vooral óver de bijbel en haar religieus-culturele context; over haar literaire kwaliteiten en eigenaardigheden; weinig over de innerlijke samenhang van de verschillende teksten, de grote theologische onderstroom. Dat vereist een veel directere en bredere confrontatie met de bijbeltekst zelf, dat vraagt om grondige exegetische en bijbels-theologische bezinning. Maar dat mogen we van de auteurs niet verwachten: 'Wij zijn geen theologen of predikanten. Wie exegetische of theologie verwacht, zal die vergeefs in dit boek zoeken.' Dus wordt de aandacht vaak gevestigd op externe parallellen. Bijbelse voorschriften worden ook gevonden op de beroemde zuil van Hammurabi; het verhaal van de zondvloed is ook terug te vinden in het Gilgamesjepis en zo zijn er vele gelijkenissen te vinden met de religieuze zeden en verhalen van andere volken.

God en afgoden

De Blokkers zien de bijbel in navolging van Kuitert graag als boek 'van de verbeelding', als pure literatuur dus. Maar daarmee onttrekken zij haar, net als de meeste christelijke exegeten overigens, aan de harde politiek-maatschappelijke werkelijkheid van de schrijvers toen en de lezers nu. Zo wordt de bijbel gelezen als een zuiver *religieus* boek, een boek met een religieuze 'status aparte'. Dat komt het duidelijkst tot uiting in de terugkerende thematiek van de 'concurrentie' tussen de God van Israël en andere goden. De trouweloosheid aan 'Jahweh' bestaat in heel de Schrift, maar het sterkst bij de profeten, in het plegen van *maatschappelijk* onrecht, in een systeem waarin de zwakken, arme, weduwe, wees en vreemdeling, het onderspit delven. De zogenaamde 'Tien Geboden' en de talloze voorschriften die daaruit voortvloeien - heel de 'Thora'- hebben alles te maken met de bescherming van het leven tegen de dood in al zijn gedaanten, van de zwakke tegen de sterkere; zij zijn geschreven als antithese tegen de natuurwet van de *survival of the fittest*. Volgens de Blokkers echter gaat het 'in de eerste plaats om de vroomheid van vorst en volk. (...) Geloven ze wel in Jahweh alleen?' Daarmee

missen zij de profetische kern van de bijbelse zaak: gerechtigheid, en blijft onduidelijk *waarom* die bijbelse God afwisselend jaloers, opvliegend en genadig is. Zij plaatsen die 'eigenschappen' bijvoorbeeld niet in de context van de naam JHWH, zoals die in Exodus 34:6v wordt omschreven, en waar juist de barmhartigheid, de vriendschap en trouw van deze God de boventoon voert: 'tot het duizendste geslacht.' En evenmin wordt duidelijk dat die eigenschappen de sleutelwoorden zijn van de bijbelse ethiek van de solidariteit (*agapè*). Zo is de naam van de bijbelse God opdracht en program voor de mens.

De profeten komen er ook bekaaid van af. 'Iets van waanzin moet er altijd bijzitten,' zo begint het hoofdstuk dat getiteld is: 'Alleen maar onheil. De ondankbare taak van de profeten'. Zuurpruimen zijn het. Dat er naast de vele onheilsprefetieën ook veel 'heil' wordt aangekondigd, is in elk geval de schrijver van dit hoofdstuk (Bas) ontgaan, evenals de vele satirische en cabaretachtige passages: 'Humor ontbreekt volledig in de boeken van de profeten. (...) Ze hekelen luidkeels de hebzucht van de rijken. (...) In een land waar de bewoners net een beetje rijk beginnen te worden, is dat natuurlijk vragen om problemen.' Waarmee heel de kritiek van de profeten op sociale en politieke misstanden en het misbruik van God en religie (tempel!) door de onbetrouwbare herders van Israël onder tafel wordt geschoffeld. Elk inzicht in het verband tussen onrecht en afgoderij, het hoofdthema van de profeten, lijkt te ontbreken.

En Jezus?

Ook al willen de auteurs geen theologie schrijven, het blijkt onvermijdelijk. Wie de tekst probeert te verstaan maakt onherroepelijk keuzes. Zo komt in de hoofdstukken 19-28, waarin het 'Nieuwe Testament' wordt behandeld door Jan Blokker sr., de oude christelijke theologie bovendien, te weten de traditionele tegenstelling jodendom-christendom, in drie woorden samengevat met de ondertitel van hoofdstuk 22: 'Wet wordt liefde'. Dat is de klassiek-christelijke conclusie uit de Bergrede, waarin Jezus een eigen interpretatie geeft van zijn joodse traditie. Maar daarbij wordt over het hoofd gezien dat het jodendom van voor, tijdens én na Jezus *leeft* van interpretatie en discussie, omwille van de voortdurende actualisering van de oerthora. Blokker stelt de retorische, maar onmiskenbaar theologische vraag: 'Was trouwens wat Jezus opperde, niet één lang pleidooi voor de overgang van oude onverzoenlijkheid naar nieuwe genade?' Oude joodse onverzoenlijkheid versus nieuwe christelijke genade? Omdat de Blokkers zich verre willen houden van exegese en theologie, lopen zij in de val van de gangbare christelijke theologie en exegese. Dan krijg je zinnen als: 'Het koninkrijk waar Jezus over sprak, was nu eenmaal niet van deze aarde.' Er staat in de desbetreffende tekst (Johannes 18:36): 'Mijn koninkrijk is niet van *deze wereld*.' In het Grieks staat daar *kosmos*. Het koninkrijk dat Jezus verkondigt, is niet van deze bestaande *wereldorde*, in zijn tijd de Romeinse. Hoe die was, kan men de laatste tijd veelvuldig aan televisieseries afzien en nalezen in een boek als *Rubicon* van Tom Holland (Amsterdam 2006). Dat het koninkrijk niet van deze *aarde* zou zijn, suggereert ten onrechte dat het daarbij om een 'buitenaardse', hemelse zaak gaat. Blokker heeft in zekere zin gelijk waar hij over Jezus zegt: 'Als aan zijn zending iets revolutionairs zat, was het niet van politieke, maar van sociale aard.' Jezus is geen politicus en ook geen terroristische zelloot. Maar zijn optreden in de tempel en zijn tirades tegen de religieuze en politieke leiders van zijn volk, die de armen uitbuiten, hebben zeker politieke implicaties. En juist dat sociaal-revolutionaire leidt uiteindelijk tot Jezus veroordeling in een *politiek* proces. Voor Blokker blijft het een vraag: 'Wat precies maakt Jezus tot een verdachte en waarvan?' Hij houdt als columnist in hart en nieren nu eenmaal graag afstand tot de politiek en ziet dat

anderen ook graag doen: 'In het Palestina van de eerste eeuw van onze jaartelling leefde een sterk religieus en spiritueel verlangen naar de eindtijd.' Ja, naar de tijd dat er een eind kwam aan de Romeinse bezetting en het bijbehorende collaborerende bewind van de Herodianen!

In het laatste hoofdstuk, over de visioenen van Johannes op Patmos, meent Blokker dat er geen antwoord mogelijk is op de vraag of de schrijver daarin verwijst naar 'actuele' kwesties, 'dus of hij camouflerenderwijs bijvoorbeeld Babylon schreef als hij eigenlijk Rome bedoelde - (...) omdat we immers niet weten in hoeverre hij zich met de (geo)politieke verhoudingen van zijn dagen bezighield.' Maar als hij dat niet deed, waarom zou hij dan verbannen zijn? En hoe moeten de 'geopolitieke' toespelingen in zijn brieven aan de zeven gemeenten van Asia in de eerste hoofdstukken anders begrepen worden?

Vriendelijke atheïsten

En toch. Ondanks alle kritiek blijft deze bijbelse geschiedenis de moeite waard, omdat het een eerlijk boek is. De auteurs worden dan wel niet gehinderd door al te veel bijbels-theologische inzichten, mede omdat zij de dicht bij de hand zijnde Harry Kuitert als gids hebben gekozen, maar zij hebben ook niet die pretentie. Wel hebben zij respect voor de verhalen en hun antagonisten. Het boek is leerzaam, leest als een trein en is een stap voorwaarts naar een serieuze kennismaking met het boek der boeken, een grondige restyling van de vroegere, in vroomheid verstoffte bijbelse geschiedenissen.

De Blokkers zijn niet van de God van Nederland, ook niet van het boos-biologische atheïsten-kamp van Richard Dawkins. Zij hebben eerbied voor de verhalen waarin de God van de Israëlieten en van Jezus een hoofdrol vervult. Maar zij hebben daarbij onvoldoende begrip voor het ethische appèl dat uit al die verhalen opklinkt, en vanwaaruit zij in steeds meer kritische christelijke milieus gelezen worden. Wat dat betreft zijn het vriendelijke atheïsten. Of liever agnosten?

Besproken literatuur

Elma Drayer en Pieter van der Ven (red.), *De God van Nederland. Op zoek naar het hogere in de lage landen*, Amsterdam 2006

Govert Buijs, 'De christelijke traditie wijst de weg naar een nieuw samenlevingsideaal', in: *NRC Handelsblad* 13 januari 2007, *Katern Opinie & Debat*, blz. 19

Richard Dawkins, *God als misvatting*, Amsterdam 2006

Jan Blokker, Jan Blokker jr. en Bas Blokker, *Er was eens een God. Bijbelse geschiedenis. Met platen van J.H. Isings*, Amsterdam 2006

uit: Roodkoper, 11e jaargang, nummer 6/7 – februari 2007